

OSOBOWOŚĆ W KONTEKŚCIE KULTURY FIZYCZNEJ

Podstawowym obiektem zainteresowania nauk o kulturze fizycznej jest ludzkie ciało, któremu w filozofii przypisywany jest różny status ontyczny i antropologiczny. Od Platona kolejne pokolenia filozofów różnych orientacji starają się rozstrzygnąć dylemat, czy jesteśmy ciałem, czy też ciało posiadamy. Zatem kim i jak jesteśmy? Jeśli jesteśmy ciałem, to jesteśmy zanurzeni w otaczającą nas rzeczywistość, idziemy za jego percepcjami, bez refleksji i jego świadomości. Natomiast gdy posiadamy ciało, to jednocześnie mamy jego świadomość i mamy zdolność kierowania nim. W tym przypadku jest ono w jakimś sensie zewnętrzne wobec tej instancji, która nim zawiaduje. W filozofii i teologii często tę instancję nazywano duszą, zresztą różnie ją rozumiejąc, natomiast w naukach empirycznych osobowością, czy „Ja”, które jest jej częścią. Zatem dylemat, czy jestem ciałem, czy mam ciało, przedstawiony w sposób biegunowy dla uzasadnienia podjętej problematyki, w rzeczywistości nie ma większego praktycznego znaczenia. Bowiem człowiek jest ciałem i jednocześnie ma ciało, jest po prostu sobą, czymś jednolitym. Nie angażując się w stary jak świat dyskurs poświęcony temu zagadnieniu, pozostajmy przy stwierdzeniu, ważnym z punktu widzenia dalszych rozważań, że ciało i osobowość stanowią integralną i komplementarną kompozycję, którą nazywamy człowiekiem¹.

Ludzkim ciałem zajmują się w charakterystyczny dla siebie sposób przedstawiciele nauk przyrodniczych (biologia, anatomia, fizjologia, antropologia fizyczna, biochemia, biomechanika itp.), nauk humanistycznych i społecznych (pedagogika, psychologia, socjologia, filozofia, antropologia kulturowa itp.) oraz aspirujących do roli nauki teorie wychowania fizycznego, sportu,

¹B. Suchodolski (1974), *Kim jest człowiek?* Warszawa: 99-100.

rekreacji ruchowej, rehabilitacji ruchowej, turystyki, ale także praktycy aktywności ruchowej (nauczyciele, trenerzy, instruktorzy, animatorzy itp.). Starają się oni ustalić, jaką rolę odgrywa ciało w ludzkiej egzystencji, jakie są prawidłowości jego rozwoju, jakie nadawane są mu znaczenia przez otoczenie społeczno-kulturowe, jakie zmiany w nim zachodzą pod wpływem oddziaływania na niego bodźców naturalnych, w tym przede wszystkim bardziej lub mniej wyrafinowanych postaci ruchu?

Dzięki wysiłkom pokoleń badaczy została zgromadzona obfita wiedza (różnej natury) na temat zależności występujących między aktywnością ruchową a zmianami strukturalnymi i funkcjonalnymi zachodzącymi w ciele człowieka. Praktycy aktywności ruchowej wykorzystują te ustalenia w działalności społecznej i dążą do realizacji określonych celów. Nauczyciele wychowania fizycznego dbają o prawidłowy rozwój fizyczny swoich podopiecznych i jednocześnie korygują pewne odchylenia od normy; trenerzy starają się tak rozwinąć aparat ruchowy zawodnika, aby był on zdolny do osiągnięcia najlepszych wyników w rywalizacji sportowej; instruktorzy fitness organizują różne formy aktywności ruchowej z myślą o realizacji mocno zdywersyfikowanych celów, od redukcji masy ciała zaczynając, poprzez profilaktykę zdrowotną i poprawę samopoczucia, doznania hedonistyczne i poprawę estetyki ciała, a na walorach towarzyskich i prestiżowych kończąc; fizjoterapeuci natomiast wykorzystują ćwiczenia ruchowe w celu przywrócenia lub przynajmniej poprawy funkcji poszczególnych narządów ruchu, które zostały utracone lub ograniczone na wskutek choroby lub zdarzenia losowego.

Możemy zatem powiedzieć, że proces kształtowania czy też kształcenia ciała został dobrze rozpoznany przez naukę, a aplikacje praktyczne służące jego rozwojowi, korekcji, modyfikacji nie nastroczają większych problemów. Nie oznacza to, że wszystkie aspekty zagadnienia zostały w pełni wyjaśnione i dogłębnie uzasadnione. Chodzi wyłącznie o pewne prawidłowości ogólne związane z wpływem aktywności ruchowej na ludzkie ciało, wynikające z jego plastyczności i podatności na zmiany. O wiele mniej rozpoznany i bardziej złożonym problemem są zależności między przekazem genetycznym, społeczno-kulturowym oraz specyficznymi cechami jednostkowymi a osobowością człowieka, ale także z drugiej strony, między ukształtowaną już osobowością a zachowaniami jednostek lub zbiorowości. Chodzi mianowicie o identyfikację zmiennych (grup zmiennych), które odgrywają najistotniejszą rolę w kształtowaniu osobowości, ale z drugiej strony, o wykrycie tych elementów struktury osobowości, które mają największy wpływ na zachowania człowieka.

Celem niniejszej pracy jest próba ukazania najważniejszych zmiennych i mechanizmów mających wpływ na kształtowanie osobowości zorientowanej

na uczestnictwo w kulturze fizycznej, natomiast z drugiej, ukazanie tych elementów struktury osobowości, które w największym zakresie determinują zachowania ukierunkowane na uczestnictwo w niej. Dążąc do osiągnięcia tak sformułowanego celu sięgniemy do ustaleń takich dyscyplin naukowych jak socjologia, psychologia, antropologia kulturowa i częściowo filozofia oraz pedagogika. Wykorzystamy teorie naukowe powstałe na gruncie wymienionych dyscyplin, które firmują najwybitniejsi ich przedstawiciele. W trakcie prowadzonych analiz wykorzystane zostaną pojęcia opisowe i wyjaśniające zaczerpnięte przede wszystkim z socjologii i psychologii, ale także z antropologii kulturowej.

Rozumienie pojęcia „osobowość” i jej struktura

W psychologii pojęcie „osobowość” używa się do opisu i wyjaśnienia struktury psychicznej jednostki, która decyduje lub ma wpływ na jej zachowania. Przykładowo, amerykański psycholog Raymond B. Cattell rozumie osobowość jako pewien system cech jednostki, który decyduje o jej zachowaniu w określonych okolicznościach². Według Lawrence A. Pervina, „osobowość to złożona całość myśli, emocji i zachowań, nadająca kierunek i wzorzec oraz spójność w życiu człowieka”³. Najbardziej rozpowszechnione w psychologii są koncepcje osobowości rozwijane przez przedstawicieli neobehawioryzmu, którzy, najogólniej rzecz biorąc, rozumieją ją jako zespół względnie trwałych i indywidualnych cech, które modyfikują zależności między bodźcami (stymulatorami) a charakterystycznymi reakcjami.

Inaczej rozumieją osobowość polscy psychologowie, którzy czerpiąc inspiracje z marksizmu, poszukują uzasadnienia dla charakteru aktywności ludzkiej. Kazimierz Obuchowski, reprezentujący orientację poznawczą, konstruuje koncepcję osobowości jako swoistą organizację właściwości psychologicznych. Dzięki tej konstrukcji teoretycznej ma nadzieję na wyjaśnienie czynów człowieka, ale także poznanie kierunków działań w określonych warunkowaniach biospołecznych⁴. Natomiast Janusz Reykowski, twórca „regulacyjnej teorii osobowości”, definiuje ją jako scentralizowany system zachowań, którego istotę stanowi wymiana informacji z otoczeniem i przetwarzanie ich na czynności praktyczne. Zaburzenie ich może prowadzić do zniszczenia osobowości. Tak rozumiana osobowość akcentuje potrzebę poznania społecznej

² R.B. Cattell (1965), *The scientific analysis of personality*, Baltimore.

³ L.A. Pervin (2002), *Psychologia osobowości*, Gdańsk: 416.

⁴ K. Obuchowski (1982), *Badania osobowości efektywnej*. W: K. Obuchowski, W.J. Paluchowski [red.], *Efektywność a osobowość*, Wrocław: 7.

aktywności ludzkiej (ukierunkowanej na dobro innych ludzi), a szczególnie jej uwarunkowań społecznych i oddziaływań wychowawczych⁵.

Przedstawiciele różnych orientacji psychologicznych (psychoanalitycznej, konstytucjonalnej, egzystencjalnej czy humanistycznej) nie poprzestali na ogólnej charakterystyce osobowości, ale podjęli liczne próby określenia jej wewnętrznej struktury. Stworzonych zostało wiele różnorodnych teorii cech (dyspozycji), dzięki którym poszukiwano różnic indywidualnych oraz wspólnych, charakterystycznych dla określonej zbiorowości.

Cechę charakteryzuje obserwowalne zachowanie, ale również myśli, uczucia, motywy. Obiektywizuje się ona w różnych sytuacjach poprzez spójne wzorce funkcjonowania. Tak rozumianą cechę można obserwować przez pryzmat behawioralnych wskaźników. Warto dopowiedzieć, że większość psychologów uznaje cechy za wrodzone i posiadające względną stałość oraz stabilność, zarówno w odniesieniu do określonych sytuacji jak i całego życia⁶. W ten sposób rozumiana osobowość jawi się jako względnie stabilna struktura, którą konstytuuje mniejsza lub większa liczba elementów.

Hans J. Eysenck w swej czynnikowej teorii osobowości wyodrębnia trzy następujące elementy: ekstrawersja, neurotyzm i psychotyzm, które mają odniesienie do biologicznych właściwości organizmu i zależą w dużym stopniu od procesów anatomiczno-fizjologicznych⁷. Z kolei Raymond B. Cattel w swej czynnikowej koncepcji osobowości wyodrębnia aż 16 elementów⁸.

Niezwykle popularny wśród psychologów jest pięcioczynnikowy model osobowości autorstwa Paula Costy i Roberta McCrae, nazywany Wielką Piątką⁹. Przywołani autorzy wyróżniają pięć następujących jej wymiarów: 1) neurotyczność (przeciwieństwo stałości emocjonalnej) odzwierciedla nieźrównowagę emocjonalną, które przejawia się w skłonności do doświadczania negatywnych emocji, takich jak strach, zmieszanie, gniew, poczucie winy, a także w podatności na stres psychologiczny, 2) ekstrawersja (przeciwieństwo introwersji) dotyczy ilości i jakości interakcji społecznych typowych dla określonej jednostki oraz ogólnego poziomu aktywności, energii, potrzeby stymulacji oraz skłonności do przeżywania pozytywnych

⁵ J. Reykowski, G. Kochańska (1980), *Szkice z teorii osobowości*, Warszawa: 16-17.

⁶ R.R. McCrae, P.T. Costa, Jr. i in. (2000), *Nature Over Nurture: Temperament, Personality, and Live Span Development*, „Journal of Personality and Social Psychology”, 78(1): 173-186.

⁷ H.J. Eysenck (1990), *Biological Dimensions of Personality*. W: L.A. Pervin [red.], *Handbook of Personality Theory and Research*, New York: 244-276.

⁸ R.B. Cattel (1957), *Personality and Motivation Structure and Measurement*, New York.

⁹ R.R. McCrae, P.T. Costa, Jr. (1997), *Personality Trait Structure as a Human Universal*, „American Psychologist”, 52(5): 509-516.

bądź negatywnych emocji, 3) otwartość na doświadczenie (przeciwieństwo konserwatyizmu) przejawia się w tendencji do aktywnego poszukiwania nowych doświadczeń, w tolerancji i gotowości eksploracji nieznanymi obszarów życia, 4) ugodowość (przeciwieństwo konfliktowości) wyraża się w jakości kontaktów interpersonalnych oraz nastawieniu w myślach, uczuciach i działaniach względem otoczenia: od altruizmu do antagonizmu, 5) sumienność (przeciwieństwo niesolidności, nierzetelności) przejawia się w stopniu zorganizowania jednostki, jej wytrwałości, konsekwencji, motywacji ukierunkowanych na określony cel.

Twórcy pięcioczynnikowej koncepcji osobowości stoją na stanowisku, że cechy osobowości ujawniają się już od pierwszych chwil życia i stopniowo profilowane są pod wpływem czynników genetycznych (w tym procesów fizjologicznych), ale także na skutek oddziaływania środowiska przyrodniczego i społeczno-kulturowego (w wyniku kumulacji doświadczeń). Razem z wiekiem poszerza się też zakres przejawów osobowości, zarówno w myśleniu i uczuciach jak i w zachowaniach. Wyróżnione czynniki istnieją realnie i są w pewnym sensie niezmiennie, a ponadto mają charakter uniwersalny (dotyczą wszystkich ludzi, bez względu na rasę, płeć, wiek czy kulturę) i są biologicznie (genetycznie) zdeterminowane¹⁰.

W socjologii osobowość jest rozumiana jako kompozycja względnie stałych cech i mechanizmów wewnętrznych, które powstały w wyniku oddziaływania czynników genetycznych (biogennych), czynników społeczno-kulturowych (socjogennych), ale także czynników osobniczych (psychogennych), które współokreślają zachowania emocjonalne, intelektualne, wolicjonalne i behawioralne człowieka. Zatem osobowość to pewien układ cech wewnętrznych i mechanizmów, poprzez który człowiek doświadcza i reaguje na otoczenie zewnętrzne (rzeczy, ludzi, zjawiska i procesy), również na siebie samego, tj. także na oddziaływanie różnych aspektów osobowości. Jan Szczepański pisze, że „osobowość to element społeczny w człowieku, to zinternalizowana kultura, to dynamiczna organizacja idei, postaw, motywów nadbudowanych nad naturą biologiczną”¹¹. Herbert Blumer, przedstawiciel symbolicznego interakcjonizmu, stoi na stanowisku, że „osobowość reprezentuje organizację tendencji do działania, którą jednostka rozwija w toku interakcji z innymi”¹². Do koncepcji tej nawiązuje Georg H. Mead, który uważa, że „osobowość

¹⁰ P. Oleś (2008), *Rozwój osobowości*. W: B. Harwas-Napierała, J. Trempała [red.], *Psychologia rozwoju człowieka. Rozwój funkcji psychicznych*, Warszawa: 132-134.

¹¹ J. Szczepański (1970), *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa: 108.

¹² H. Blumer (1937), *Social Psychology*. W: E.P. Schmidt [red.], *Man and Society*, New York: 176.

występuje jako coś, co może być dla siebie obiektem, jest strukturą społeczną i powstaje w procesie doświadczenia społecznego”¹³.

W socjologii przyjmuje się, że na osobowość wywierają nieustanny wpływ różnorodne i oddziałujące na siebie czynniki. Sądzi się, że niektóre z nich, jak np. temperament czy inteligencja, są przede wszystkim determinowane przez czynniki genetyczne, natomiast inne, takie jak wartości, charakter, interesy, cele życiowe, zainteresowania, wzory zachowań, są determinowane czynnikami społeczno-kulturowymi. Na ważną rolę czynników społeczno-kulturowych w kształtowaniu osobowości zwrócił uwagę Philip Zimbardo, który w swym słynnym eksperymencie ze „strażnikami” i „więźniami” wykazał, jak warunki życia ludzi szybko zmieniają cechy osobowości człowieka¹⁴.

Niezwykle trudnym zadaniem dla socjologów jest skatalogowanie składników osobowości, a także określenie występujących zależności między nimi. Do najważniejszych składników z pewnością możemy zaliczyć: temperament, charakter, potrzeby, mechanizmy obronne, zdolności, emocje, cele życiowe, inteligencję, zainteresowania, wartości, interesy, obraz świata i obraz własnej osoby, wzory zachowań, kryteria ocen i postawy. Rezygnując z omawiania poszczególnych koncepcji osobowości spróbujmy obecnie, mając na uwadze ustalenia Mariana Golki¹⁵, dokonać charakterystyki czterech niezwykle ważnych składników osobowości, które wyróżniają się swą społeczno-kulturową proweniencją.

Pierwszym są zainteresowania. Rozumie się je zazwyczaj jako ukierunkowanie poznawcze powiązane z dobrymi emocjami jednostki, które wpływają na jej zachowania. Zainteresowania powodują selekcjonowanie rzeczy, zjawisk i procesów, w taki sposób, że jedne z nich wzmagają uwagę, natomiast inne są pomijane. Zatem możemy powiedzieć, że zainteresowania wpływają na obraz otaczającej rzeczywistości i samego siebie. Zainteresowania nie tylko są materializowane w czasie wolnym, ale także mają znaczący wpływ na aktywność rodzinną, społeczną czy zawodową. Same zainteresowania tworzą się w wyniku oddziaływania różnorodnych czynników, jak choćby wartości, zdolności, przypadku, edukacji oraz całego spektrum czynników, z którymi styka się jednostka w procesie socjalizacji (rodzice, rówieśnicy, szkoła, kultura masowa, autorytety, środowisko pracy itp.).

Drugim składnikiem są wartości. Pojęcie to jest jednym z najbardziej niejasnych w naukach humanistycznych, ale jednocześnie niezbędne do zrozumienia człowieka. W filozofii od najdawniejszych czasów toczy się dyskurs

¹³ G.H. Mead (1975), *Umysł, osobowość i społeczeństwo*, Warszawa: 196.

¹⁴ P. Zimbardo (2010), *Efekt Lucyfera*, Warszawa.

¹⁵ M. Golka (2007), *Socjologia kultury*, Warszawa: 96-100.

na temat obiektywnego i subiektywnego charakteru wartości. W socjologii najczęściej przyjmuje się pogląd, że wartości nie występują w czystej postaci realnej ani też nominalnej, ale są obecne jako swoiste połączenie obydwu postaci. Zatem wartości to pewne własności obiektów materialnych i niematerialnych, które istnieją w określonej relacji do potrzeb jednostki. Z jednej strony spełniają one zapotrzebowania podmiotu, z drugiej natomiast odzwierciedlają się w jego świadomości. Uznanie czegoś za wartość może wynikać z naturalnych, społeczno-kulturowych i indywidualnych walorów tego czegoś. W związku z tym, wartością dla człowieka jest wszystko to, co jest dla niego ważne, pożądane i co zaspokaja jego potrzeby. W literaturze socjologicznej istnieje wiele kryteriów podziału wartości. Jednym z nich jest kryterium treściowe i w tym przypadku wyodrębnia się wartości estetyczne, intelektualne, społeczne, utylitarne, hedonistyczne, moralne itp. Ponadto wartości mogą być codzienne i odświętne, powszechne i jednostkowe, ale także uznawane, odczuwane i realizowane. Tak rozumiane wartości stanowią składnik osobowości, jako efekt oddziaływania społeczeństwa i kultury. Mogą one wpływać na inne jej (osobowości) składniki, takie jak cele życiowe, zainteresowania, postawy czy zachowania.

Trzecim składnikiem są wzory zachowań. Mają one wpływ na różnorodne codzienne i odświętne czynności. Są w pewnym sensie czynnikiem decydującym o tym, jak człowiek się wita, ubiera, je i modli. Nie są ekstrawagancją czy fanaberią jednostki, nie są dowolne, ale są określone i specyficzne zarazem dla danej zbiorowości, którą może być rodzina, sąsiedztwo, wspólnota lokalna, środowisko zawodowe czy społeczeństwo. Ich moc obowiązywania jest różna, ale nigdy nie jest tak, że są one całkowicie przypadkowe¹⁶. Przystawanie przez jednostkę wzorów zachowań dokonuje się w długim i skomplikowanym procesie internalizacji i socjalizacji. Pożądane efekty tych procesów polegają na przygotowaniu do życia społecznego jednostek, które charakteryzują się skłonnościami konformistycznymi. Gdy mówimy o wzorach zachowań, to nie mamy na myśli wyłącznie zachowań w sensie fizycznym, ale także intelektualnym, emocjonalnym, ideowym, estetycznym, moralnym itp. W literaturze spotykamy różne typologie wzorów zachowań. Przykładowo wyodrębnia się wzory nieświadome i świadome, pozytywne i negatywne, ale także wzory przymusowe, alternatywne, typowe, preferowane itp. W permissywnych społeczeństwach (po)nowoczesnych występuje daleko idący pluralizm i tolerancja, różnorodność kulturowa, religijna, ideowa, polityczna, światopoglądowa, estetyczna itp. Obserwuje się nie tylko różnorodność wzorów zachowań, ale także częstsze ich zmiany, polegające na spontanicznym tworzeniu nowych,

¹⁶ A. Jawłowska, M. Kempny (2006), *Wzór kulturowy*. W: *Encyklopedia socjologii. Suplement*, Warszawa: 404-409.

które mają często charakter tymczasowy i dotyczą mniejszych zbiorowości czy kategorii społecznych¹⁷.

Czwartym składnikiem jest postawa. Jest ona najczęściej traktowana jako bardzo wyrazisty i syntetyczny element osobowości. Jako pierwsi wprowadzili to pojęcie do nauk społecznych William I. Thomas i Florian Znaniecki¹⁸. Przez postawę rozumieli procesy indywidualnej świadomości, ale jednocześnie odpowiednik indywidualnych wartości, które określają rzeczywiste i potencjalne reakcje jednostki wobec otoczenia społecznego. Stefan Nowak postawą nazywa „ogół względnie trwałych dyspozycji do oceniania tego przedmiotu postawy i emocjonalnego nań reagowania oraz ewentualnie towarzyszących emocjonalno-oceniającym dyspozycjom względnie trwałych przekonań o naturze i własnościach tego przedmiotu i względnie trwałych dyspozycjach do zachowania się wobec tego przedmiotu”¹⁹. Zatem postawa to pewien system trwałych dyspozycji do oceniania, reagowania i zachowania wobec obiektu postawy. Treść postawy obejmuje wiele aspektów, takich jak predyspozycje, motywy, nastawienia, cele itp. W literaturze uznaje się dość powszechnie trójkomponentową koncepcję postawy. Pierwszym jest komponent poznawczy, który kształtowany jest w procesie zdobywania wiedzy o obiekcie postawy (rzeczy, idei, ludzi, instytucji itp.). Drugim jest komponent afektywno-oceniający, który jest pozytywnym bądź negatywnym emocjonalnym stosunkiem wobec obiektu postawy. Trzecim jest komponent behawioralny, który najczęściej rozumiany jest jako swego rodzaju program działania wobec obiektu postawy²⁰. Postawy tworzą się przede wszystkim w wyniku oddziaływania zjawisk i procesów społeczno-kulturowych, takich jak uczenie się, przyjmowanie różnorodnych informacji, kumulowanie się doświadczeń, oddziaływanie czynników wynikających z zajmowanych pozycji i przypisanych do nich ról społecznych, a także poczucia tożsamości.

Charakteryzując pojęcie osobowości poruszamy się trochę po omacku, na wycucie i raczej jest to gra słów, pojęć i ich rozumień, konwencji znaczeniowych, niż faktyczne i jednoznaczne ustalenia empiryczne. W sposób umowny, korzystając z dorobku wielu badaczy, wyodrębniliśmy elementy wchodzące w jej skład, ale nie powiedzieliśmy nic lub prawie nic na temat ich hierarchii (ważności), na temat ich relacji, zależności i oddziaływania.

¹⁷ M. Golka (2007), dz. cyt. cit.: 97-98.

¹⁸ W.I. Thomas, F. Znaniecki (1976), *Chłop polski w Europie i Ameryce*, t. 1, Warszawa.

¹⁹ S. Nowak (1973), *Pojęcie postawy w teoriach i stosowanych badaniach społecznych*. W: Tenże [red.], *Teorie postaw*, Warszawa: 23.

²⁰ M. Marody (1976), *Sens teoretyczny a sens empiryczny pojęcia postawy*, Warszawa; M. Marody (2000), *Postawa*. W: *Encyklopedia socjologii*, t. 3, Warszawa: 151-155.

Z dużym prawdopodobieństwem możemy stwierdzić, że wymienione i inne elementy osobowości łączą się i zachodzą na siebie, bez możliwości wyznaczenia wyraźnych linii demarkacyjnych między nimi. Istotne jest ustalenie, że znacząca część elementów osobowości ma genezę społeczno-kulturową. Można powiedzieć, że w osobowościach ludzi tkwi kultura (wartości, normy, wzory zachowań itp.), wbrew powszechnemu przekonaniu, że kultura to muzea, filharmonie, zabytkowe kościoły i historyczne fragmenty miast. Osobowość jest zatem, przynajmniej w znaczącej części, zinternalizowaną kulturą, która jest psychiczną dyspozycją i swoistym przymusem takich a nie innych zachowań²¹.

Spółeczno-kulturowe typologie osobowości

Konstruowanie różnorodnych typologii jest zajęciem ciekawym, trudnym i w jakimś sensie upraszczającym prawdziwy obraz rzeczywistości. Dotyczy to zwłaszcza osobowości, która nie posiada statusu ontycznego, ale jest konstrukcją abstrakcyjną, werbalną, której tradycja przypisuje określone znaczenia. Trudności te wynikają z kilku powodów, a mianowicie z faktu wielości elementów konstytuujących osobowość, różnorodności i wyjątkowości poszczególnych ludzi, uniwersalności pewnych cech ludzkich, ale także różnorodnego oddziaływania życia społecznego i kultury. W dużym uproszczeniu, za Clyde Kluckhohnem, możemy powiedzieć, że w każdej osobowości występują trzy rodzaje elementów: uniwersalne (wspólne wszystkim ludziom), lokalne (wspólne określonym zbiorowościom) oraz indywidualne i wyjątkowe (różniące poszczególnych ludzi)²². Nie wnikając w szczegóły niniejszej klasyfikacji, przejdźmy do przedstawienia subiektywnie wybranych typologii osobowości.

W koncepcji psychoanalitycznej rozumie się osobowość jako dynamiczną strukturę czynników, które determinują zachowanie człowieka. Według Zygmunta Freuda, konstytuują ją biologicznie określone popędy i pożądania (id), świadomość pośrednicząca pomiędzy popędami a światem zewnętrznym, ułożone ponad id poczucie rzeczywistości i uwarunkowań (ego) oraz element składający się z uwewnętrznionych norm środowiska zewnętrznego, społecznie determinowana suma czynników hamujących jednostkę przed realizacją biologicznych popędów (superego). Ten sposób rozumienia osobowości wynika z potrzeby wyjaśnienia procesu adaptacji człowieka do

²¹ M. Golka (2007), dz. cyt.: 96-100.

²² P. Sztompka (2005), *Od wielości jednostek do grupy społecznej*. W: Tenże, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków: 180-182.

środowiska oraz zidentyfikowania mechanizmów mających wpływ na równowagę ludzkiej psychiki²³.

Przedstawiciele antropologii amerykańskiej w latach trzydziestych XX wieku dostrzegli, że typy osobowości przedstawicieli różnych kultur różnią się między sobą, ale także odmienne są ideały osobowościowe w tych kulturach. Doszli do przekonania, że osobowości są determinowane przez kulturę, co w konsekwencji powoduje upodobnianie się osobowości kształtujących się na drodze socjalizacji w tym samym otoczeniu społeczno-kulturowym²⁴. Na podstawie badań, Abram Kardiner wyodrębnił pojęcie osobowości „podstawowych”²⁵, natomiast Ralph Linton, osobowości modalnych i osobowości „statusowych”²⁶. Pierwsze z nich zbliżone jest do pojęcia charakteru narodowego i charakteryzuje się powiązaniem jej elementów wspólnych, będących wynikiem oddziaływania instytucji i danej kultury. Stanowi fundament dla postaw uczuciowych i systemu wartości danej zbiorowości oraz jest podłożem dla zindywidualizowanych osobowości jednostkowych. Szczególne znaczenie dla kształtowania się osobowości ma socjalizacja w okresie dzieciństwa i oddziaływanie rodziny, obyczajów i religii. Druga z nich stanowi konsekwencję statystycznego ujęcia częstości występowania określonych cech psychologicznych w danej zbiorowości oraz relacji względem siebie i ich powiązań. Osobowość statusowa jest konsekwencją procesów socjalizacji w określonej kategorii społecznej (klasie, warstwie, zawodzie), które reprodukują odmienne cechy członków tych kategorii i wytwarzają wobec nich odmienne oczekiwania.

Problematyka typów osobowości nie tylko przyciągała uwagę antropologów, ale także socjologów. Wśród nich był Florian Znaniecki, który stał na stanowisku, że osobowość powstaje w wyniku oddziaływania różnych środowisk wychowawczych, takich jak rodzina, środowisko pracy czy rówieśnicy. Wyodrębnił on cztery typy osobowości. Pierwszym są tzw. ludzie dobrze wychowani, ukształtowani przede wszystkim przez rodzinę i szkołę oraz charakteryzujący się dobrym przygotowaniem do pełnienia ról społecznych, ograniczonym zaufaniem do innowacji, akceptacją hierarchii społecznej i przywiązaniem do dominującej aksjologii. Drugim są ludzie pracy, ukształtowani przez środowisko zawodowe, którzy charakteryzują się bezrefleksyjnością, zdolnością

²³ Z. Freud (1976), *Poza zasadą przyjemności*, Warszawa: 146-147; J. Koziński (1976), *Koncepcje psychologiczne człowieka*, Warszawa.

²⁴ A. Jasińska-Kania (1991), *Socjologiczna koncepcja osobowości*. W: Z. Krawczyk, W. Morawski [red.], *Socjologia. Problemy podstawowe*, Warszawa: 91.

²⁵ A. Kardiner (1975), *Osobowość podstawowa*. W: W. Derczyński, A. Jasińska-Kania, J. Szacki [red.], *Elementy teorii socjologicznych. Materiały do dziejów współczesnej socjologii zachodniej*, Warszawa: 85-103.

²⁶ R. Linton (2000), *Kulturowe podstawy osobowości*, Warszawa.

wykonywania zadań odtwórczych i nastawieniem na awans finansowy. Trzecim są ludzie zabawy, ukształtowani przede wszystkim przez rówieśników, dążący do zaspokojenia potrzeb hedonistycznych i z łatwością odgrywający różne role społeczne. Czwarty to tzw. zboczeńcy, którzy zostali ukształtowani w okolicznościach dewiacyjnych i stąd są nieprzystosowani do danej kultury i życia społecznego. Cechują się buntowniczością, kontestacją porządku społecznego i traktowaniem życia jako miejsca konfrontacji. Zboczeńcy podnormalni są zwykle przestępcami, natomiast zboczeńcy nadnormalni są często twórcami²⁷

Niezwykle ciekawą jest typologia osobowości Davida Riesmana, który wyodrębnił w niej trzy różne charaktery społeczne. Powstają one w wyniku określonych zjawisk i procesów demograficznych oraz społeczno-kulturowych. Pierwszy typ, to „człowiek sterowany tradycją”. Jego charakterystycznymi cechami są zachowania konformistyczne, przestrzeganie obowiązujących norm i dostosowanie się do innych, a obawa przed wstydem determinuje zachowania. Drugi typ, to „człowiek wewnątrzsterowny”, który charakteryzuje się inicjatywnością, ekspansywnością, uwewnętrznionym zespołem celów i wartości, którymi następnie kieruje się w życiu, ma poczucie panowania nad własnym życiem i realizuje się przez wysiłek i pracę. Trzeci typ, to „człowiek zewnątrzsterowny”, który charakteryzuje się brakiem pewności siebie, potrzebą potwierdzania jego akceptacji, która jest wyznacznikiem postępowania, afirmacji, ale także kierowaniem się poglądami i przekonaniami innych²⁸.

W socjologii obecna jest koncepcja osobowości wynikająca z charakteru narodowego. Najpierw Gustav Le Bon²⁹ i William McDougall³⁰ stali na stanowisku, że cechy narodów z pokolenia na pokolenie są przekazywane na drodze genetycznej, na skutek dziedzictwa krwi. Koncepcja ta została zastąpiona teorią całkowicie odmienną, według której czynnikami sprawczymi charakteru narodowego są czynniki społeczno-kulturowe. Zatem możemy powiedzieć, że charakter narodowy to różniący się od innych narodów system wartości, wzorów, norm i zachowań, charakterystyczny dla określonej narodowej zbiorowości. Charakter narodowy jest konsekwencją procesu socjalizacji w rodzinach, szkołach i innych agendach, reprodukcji wartości, postaw, kryteriów ocen i wzorów zachowań w pokoleniach wstępujących.

²⁷ F. Znaniecki (2001), *Ludzie terażniejsi a cywilizacja przyszłości*, Warszawa.

²⁸ D. Riesman (1971), *Samotny tłum*, Warszawa.

²⁹ G. Le Bon (2015), *Psychologia rozwoju narodów*, Kraków: 21-25; G. Le Bon (2004), *Psychologia tłumy*, Kęty: 70.

³⁰ W. McDougall (1930), *Psychologia grupy. Zarys zasad psychologii zbiorowej oraz próba zastosowania ich do wyjaśnienia życia i charakteru narodowego*, Lwów-Warszawa.

Tak rozumiana osobowość wynika z pozagenetycznego przekazu wszystkiego tego, co jest charakterystyczne dla danego narodu³¹.

Na uwagę zasługuje także koncepcja osobowości człowieka nowoczesnego europejskiego kręgu kulturowego, Alexa Inkelesa, która powstała w latach siedemdziesiątych XX wieku w wyniku badań empirycznych. Traktował on nowoczesność jako proces formowania się osobowości, będącej zbiorem charakterystycznych predyspozycji do działania w określony sposób. Osobowości człowieka nowoczesnego przypisuje takie cechy jak łatwość akceptowania zmian i otwartość na nowe doświadczenia, innowacyjność i zdolność do działań ryzykownych, potrzeba osiągnięć, przekonanie o możliwości opanowania przyrody, orientacja na teraźniejszość i przyszłość, aspiracje w zakresie kształcenia i przygotowania zawodowego, wysoki poziom empatii oraz nonkonformizm, skłonność do poszukiwania informacji, zdolność kalkulowania i szacowania efektów działań, akceptowanie liberalizmu i demokracji³². Tak rozumiana osobowość zorientowana jest na potrzebę samodoskonalenia, dowartościowania siebie, zajmowania coraz wyższych pozycji społecznych, na działania innowacyjne i modernizacyjne. Zaspokojenie tych potrzeb stanowi swoiste dowartościowanie siebie, daje satysfakcję i rodzi dumę, ponadto gruntuje poczucie bezpieczeństwa, nadaje sens życiu i integruje indywidualną osobowość³³.

Według neopsychoanalitycznej, neurotycznej koncepcji osobowości Karen Horney jej rozwój jest w niewielkim stopniu uzależniony od czynników instynktownych, natomiast dominującą rolę odgrywają czynniki społeczno-kulturowe. Podstawową rolę w jej koncepcji odgrywa pojęcie „lęku podstawowego”, którym zastąpiła znaczenie popędów i kompleksu Edypa. Lęk podstawowy stanowi konsekwencję odczuwania przez dziecko bezradności, izolacji i zagubienia we wrogim świecie. Zwłaszcza, gdy dziecko nie doświadcza oczekiwanej opieki i ciepła ze strony rodziców. Nasilająca się wrogość wobec świata wyzwała poczucie lęku, który nie ma podłoża seksualnego, ale jest przejawem neurotycznych konfliktów, będących wynikiem nieprawidłowych relacji interpersonalnych, prowadzi często do utraty autentycznego „Ja”.

³¹ H.C. Duijker, N.H. Frijda (1960), *National Character and National Stereotypes: A Trend Report Prepared for the International Union of Scientific Psychology*, Amsterdam; P. Levinson (2006), *Miękkie ostrze: naturalna historia i przyszłość rewolucji informacyjnej*, Warszawa.

³² A. Inkeles (1984), *Nowoczesność indywidualna – problemy i nieporozumienia*. W: J. Kurczewska, J. Szacki [red.], *Tradycja i nowoczesność*, Warszawa; A. Inkeles, D.N. Smith (1984), *W stronę definicji człowieka nowoczesnego*. W: J. Kurczewska, J. Szacki [red.], dz. cyt.: 434; M.S. Szczepański (1999), *Nowoczesne społeczeństwo – nowoczesna osobowość (hasło: Modernizacja)*. W: *Encyklopedia socjologii*, t. 2, Warszawa: 272-274.

³³ J. Koziński (1988), *O człowieku wielowymiarowym. Eseje psychologiczne*, Warszawa: 57.

Jednostka zmagająca się z lękiem i poczuciem odrzucenia może przyjąć trzy postawy wobec otaczającej rzeczywistości: „ku ludziom”, „przeciwko ludziom” oraz „od ludzi”. Miłość i pełna troski opieka nad dzieckiem stanowi warunek neutralizacji lęku i prawidłowego rozwoju osobowości. Pozwala także na płynne dostosowanie się i adaptację do realiów w wymiarze trzech postaw. Postawa przeciw ludziom umożliwia jednostkom podejmowanie energicznych i ekspansywnych działań, pokonywanie barier i trudności. Postawa od ludzi daje możliwość refleksji i zdystansowania się od świata oraz siebie samego i uzyskania pewnej harmonii oraz spokoju. Postawa ku ludziom umożliwia nawiązanie przyjaznych kontaktów z otoczeniem, kooperację i współdziałanie. Rozwój osobowości w przypadku zdrowej jednostki jest uzależniony od osobistych możliwości i staje się podstawowym moralnym obowiązkiem, ale także fundamentalnym przywilejem³⁴.

Spośród wielu psychologicznych teorii osobowości na uwagę zasługują jeszcze wybrane koncepcje humanistyczne, które w ciekawy i nieco odmienny sposób, w porządku rozwojowym, opisują proces tworzenia się osobowości, aż do stadium finalnego, którym jest „osobowość dojrzała”. Prekursor tego kierunku, Gordon W. Allport, stoi na stanowisku, iż motywacja człowieka zdrowego jest świadoma i aby zrozumieć zachowanie człowieka, trzeba poznać jego aspiracje, cele i nadzieje. Centrum koordynującym odniesienia prospektywne jest *proprium*, świadome „Ja”, które kieruje motywacją i obejmuje poczucie własnej wartości, „Ja” cielesnego, tożsamość, ale także koncepcję siebie. Człowiek w procesie rozwoju zmierza do wewnętrznej integracji, większych możliwości poznawczych i doskonalszych kompetencji aksjologicznych. Proces ten przebiega od organizmu biologicznego (motywacji biologicznej) do świadomej jednostki mającej określone aspiracje i cele (motywacja świadoma).

Allport zwraca uwagę na ważną rolę tzw. autonomii funkcjonalnej motywów, która polega na przekształcaniu się czynności odruchowych i instrumentalnych w działania nawykowe. W procesie uczenia się to, co na początku niekoniecznie sprawia przyjemność, z czasem staje się autonomiczne, pożądane i realizowane z przyjemnością. W ten sposób człowiek nabywa zainteresowania, motywy, wartości, wzory zachowań, ale także określony sposób życia. Osobowość dojrzała, która jest zwieńczeniem jej rozwoju, według Allporta, konstytuują następujące elementy: 1) zwiększenie zasięgu „Ja”, które polega na otwarciu się na otoczenie zewnętrzne i aktywnym w nim uczestnictwie, 2) tworzenie serdecznych i podmiotowych interakcji z innymi, które wiąże się z autentycznym i przyjaznym

³⁴ K. Horney (1976), *Neurotyczna osobowość naszych czasów*, Warszawa; K. Horney (1978), *Nerwica a rozwój człowieka*, Warszawa: 17-18.

otwarcie na innych, szacunkiem dla ich inności i wolności, 3) uzyskanie stanu samoakceptacji i poczucia bezpieczeństwa, które wynikają z dojrzałości emocjonalnej, przejawiającej się w stonowaniu reakcji na bodźce popędowe i lękowe, 4) postawa realizmu, która wyraża się w postrzeganiu spraw z umiarem, rozsądkiem i dystansem do zagrożeń i sukcesów, 5) obiektywizacja siebie samego, która polega na zachowaniu dystansu wobec siebie i innych, co pozwala znajdować radość w codziennym życiu oraz kochać siebie i innych, 6) spójna filozofia życia, która określa cel i życiową aktywność, a także integruje różnorodne wartości podstawowe, takie jak prawda, dobro, piękno, miłość itp.³⁵.

Warto jeszcze przywołać koncepcję amerykańskiego psychologa Abrahama Masłowa, który, w wyniku inspiracji Kurta Goldsteina, stworzył teorię prawidłowego rozwoju osobowości. Uznał on, że podstawowym dążeniem człowieka jest samoaktualizacja poprzez zaspokajanie czterech podstawowych potrzeb: 1) fizjologicznych, 2) bezpieczeństwa, 3) przynależności i miłości oraz 4) szacunku. Brak zaspokojenia którejs z wymienionych potrzeb powoduje chorobę, natomiast ich zaspokojenie jest gwarancją zdrowia i powoduje wyzwolenie potrzeb wyższych. Masłow stał na stanowisku, że deprivacja w tym zakresie, tj. niezaspokojenie potrzeb podstawowych, wprowadza stan napięcia, który blokuje ujawnianie się wyższych potrzeb³⁶. Dobrze egzemplifikuje to Piotr Oleś, który pisze, że „człowiek przymierający głodem nie będzie zachwycał się dziełami sztuki; żołnierz pod ostrzałem nie będzie skłonny kontemplować piękna przyrody; dziecko, którego nikt nie kocha, nie będzie miało motywacji do zgłębiania wiedzy, a kobieta poniżona przez męża raczej nie będzie skłonna poszukiwać przeżyć mistycznych”³⁷.

Rola osobowości w teorii wychowania fizycznego

Po zapoznaniu wybranych teorii i koncepcji osobowości, a także różnie rozumianej jej struktury, obecnie przejdziemy do omówienia dwojakiego rodzaju relacji, z jednej strony oddziaływania różnorodnych czynników (różnej natury) na poszczególne elementy struktury osobowości, tj. wpływu tych czynników na formowanie się osobowości ukierunkowanej na kulturę fizyczną, z drugiej natomiast wpływu poszczególnych elementów i całościowo rozumianej osobowości na zachowania i praktykę w dziedzinie kultury fizycznej.

Zanim jednak przejdziemy do realizacji tak sformułowanego zadania musimy poczynić dwa istotne zastrzeżenia. Po pierwsze rezygnujemy z tych

³⁵ G.W. Allport (1961), *Pattern and growth in personality*, New York.

³⁶ A. Masłow (1986), *W stronę psychologii istnienia*, Warszawa: 27

³⁷ P. Oleś (2008), *Rozwój osobowości*, dz. cyt.: 161.

skrajnie biologistycznych teorii osobowości, które interpretują ją jako strukturę zdeterminowaną wyłącznie lub przede wszystkim przez czynniki o charakterze genetycznym. Po drugie, przyjmujemy jednocześnie socjologiczno-antropologiczną koncepcję osobowości, z której nie wyklucza się udziału czynników biologicznych oraz psychologiczno-osobniczych, ale podkreśla się z całą mocą znaczenie czynników społeczno-kulturowych, jako tych, które odgrywają decydującą rolę w formowaniu osobowości człowieka.

W teorii wychowania fizycznego przez długi czas dominował paradygmat, który w ogóle nie uwzględniał osobowości w procesie wychowania fizycznego lub uwzględniał ją jako tę strukturę wewnętrzną człowieka, która jest formowana w wyniku oddziaływania czynników naturalnych na organizm człowieka. Promotorem takiego sposobu wychowania fizycznego, nazywanego biologicznym, naturalistycznym czy biotechnicznym, był Jędrzej Śniadecki, Zygmunt Gilewicz i cała plejada rodzimych oraz zagranicznych intelektualistów. Nie negując wartości i ważności praktyki związanej z nauczaniem ruchu, rozwojem fizycznych potencji organizmu, doskonaleniem cech motorycznych, należy zwrócić uwagę, że taki sposób postępowania wywołuje bezpośrednio zmiany strukturalne i funkcjonalne w ciele człowieka, ale na osobowość wpływa w sposób pośredni i często dość mocno ograniczony³⁸. W tak rozumianym procesie wychowania fizycznego jednostka osiąga efekty somatyczne, uczy się alfabetu ruchowego oraz jest, zgodnie z funkcjami tej orientacji, stymulowana, pobudzana do prawidłowego rozwoju, adoptuje się do warunków życia, rekompensuje i wyrównuje bilanse bodźców i koryguje, naprawia „pomyłki natury” lub niekorzystnego wpływu uwarunkowań zewnętrznych.

Zatem biologiczna wersja wychowania fizycznego marginalizuje znaczenie osobowości w procesie przygotowania człowieka do uczestnictwa w kulturze fizycznej i raczej koncentruje swą uwagę na aktualistycznych potrzebach organizmu, natomiast sprawy o charakterze prospektywnym traktuje intuicyjnie i zdroworozsądkowo. Wersji tej, z dzisiejszego punktu widzenia, trudno odmówić pragmatycznej zasadności. Jednak nie jest ona w stanie odeprzeć krytyki kierowanej z pozycji logiki i takich dyscyplin naukowych jak pedagogika, psychologia czy socjologia³⁹.

Czysty biologizm wersji biotechnicznej stał się inspiracją powstania nowej odmiany teorii wychowania fizycznego, czy raczej teorii kultury fizycznej,

³⁸ M. Demel (1989), *O trzech wersjach teorii wychowania fizycznego. Próba ujęcia komplementarnego*, „Wychowanie Fizyczne i Sport”, 2: 10-15.

³⁹ W. Osiński (2011), *Tradycyjne (biotechniczne) i współczesne ujęcie funkcji wychowania fizycznego*. W: Tenże, *Teoria wychowania fizycznego*, Poznań: 128-130.

a mianowicie wersji humanistycznej, czy też kulturowej. Wahadło wychylone w pierwszej wersji w kierunku czystej biologii, w wersji drugiej wychyliło się w przeciwnym kierunku. Ciało człowieka zostało poddane analizie z perspektywy ontologii i aksjologii, jako fakt społeczny i kulturowy. Do głównych przedstawicieli tego nurtu z pewnością należą Krzysztof Zuchora, Andrzej Pawłucki i wielu innych humanistycznie zorientowanych intelektualistów. W centrum procesu przygotowania do uczestnictwa w kulturze fizycznej usytuowano osobowość, która jest formowana przez otoczenie społeczno-kulturowe, nie tylko w sposób przemyślany i zaplanowany (w procesie wychowania), ale przede wszystkim na zasadzie „samoistnego” uczenia się kultury fizycznej i jej oddziaływania na człowieka w procesie socjalizacji i inkulturacji. W procesie tym, od pierwszych chwil życia, człowiek uczy się abecadła kultury fizycznej, aby w dalszym okresie życia nabywać wartości, normy i wzory zachowań w kulturze fizycznej. Uczy się zajmowania różnorodnych pozycji, ale także odgrywania określonych ról w kulturze fizycznej (sportowca, maratończyka, kibica, działacza, wolontariusza, trenera itp.)⁴⁰.

W tak rozumianym procesie kształtowanie osobowości polega na odwzorowaniu rzeczywistości kultury fizycznej w strukturze wewnętrznej człowieka. Proces ten nie posiada założeń teleologicznych, ale przebiega na zasadzie totalnego oddziaływania wszystkich przejawów kultury fizycznej (symbolicznych, społecznych i materialnych), z którymi spotyka się jednostka na poszczególnych etapach swojego życia. W duchu tego paradygmatu Zbigniew Krawczyk zdefiniował kulturę fizyczną, jako „względnie zintegrowany i utrwalony system zachowań w dziedzinie dbałości o rozwój fizyczny, sprawność ruchową, zdrowie, urodę, cielesną doskonałość i ekspresję człowieka, przebiegających według przyjętych w danej zbiorowości wzorów, a także rezultaty owych zachowań”⁴¹. W przywołanej behawioralnej definicji kultury fizycznej zwraca uwagę jej autor, że to kultura, a więc wytwór określonej zbiorowości, określa stosunek emocjonalny, sposób postrzegania, wzory postępowania i efekty zachowań w dziedzinie kultury fizycznej.

Trzecia wersja wychowania fizycznego, nazywana pedagogiczną, została stworzona przez Macieja Demela⁴², w wyniku inspiracji paradygmatem biologicznym z jednej strony, paradygmatem kulturowym z drugiej i przez znalezienie nadrzędnej klamry, spinającej obie te koncepcje i nadającej jej

⁴⁰ K. Zuchora (2009), *Nauczyciel i wartości. Z filozofii kultury fizycznej i pedagogiki sportu*, Warszawa: 117-160; A. Pawłucki (2013), *Nauki o kulturze fizycznej*, Wrocław.

⁴¹ Z. Krawczyk (2011), *Teoretyczne orientacje w socjologii kultury fizycznej*. W: Z. Dziubiński, Z. Krawczyk [red.], *Socjologia kultury fizycznej*, Warszawa: 40.

⁴² M. Demel (1989), dz. cyt.: 22-30; Tenże (1973), *Szkice krytyczne o kulturze fizycznej*, Warszawa: 38-52.

pedagogiczną macierz i tożsamość. Z ustaleń tych wynika, że wychowanie fizyczne to dwojakiego rodzaju proces. Z jednej strony jest to proces kształcenia ukierunkowany na doskonalenie strukturalnych i funkcjonalnych potencji ciała, organizmu. Dzieje się to w wyniku oddziaływania sił natury (przede wszystkim różnych form ruchowych) na strukturę somatyczną człowieka. Z drugiej natomiast jest to proces oddziaływania sił społeczno-kulturowych na osobowość człowieka. W teorii wymienione procesy możemy traktować rozłącznie, natomiast w praktyce społecznej zwykle stanowią one jednolitą całość. Bowiem chodzi mianowicie o to, aby w procesie wychowania fizycznego realizowane były zarówno cele aktualistyczne, ściśle związane z harmonijnym rozwojem struktury somatycznej i potencji cielesnych jednostki, ale także cele o charakterze prospektywnym. Nie tylko jest ważne to, co jest związane z „tu i teraz”, ale także to, co będzie w przyszłości. Chodzi zatem o takie uformowanie osobowości jednostki pod kątem uczestnictwa w kulturze fizycznej, aby impulsy do praktyki społecznej nie musiały płynąć ze społeczno-kulturowego otoczenia zewnętrznego, ale stanowiły swoisty rodzaj przymusu wewnętrznego. Używając instrumentarium pojęciowego socjologii, możemy powiedzieć, że chodzi tutaj o wykształcenie swoistego rodzaju kontroli społecznej, kontroli nieformalnej i wewnętrznej.

Integralność i komplementarność procesu kształcenia i procesu wychowania polega na tym, że formowana w procesie wychowania osobowość jednostki, ukierunkowana na kulturę fizyczną, ma w praktyce społecznej odwoływać się do doświadczeń wyniesionych z procesu kształcenia i na ich gruncie zmierzać do realizacji zamierzonych efektów somatycznych, w postaci sprawności, wydolności i odporności organizmu. Chodzi mianowicie o to, aby dobrze uformowana osobowość, na zasadzie społecznej kontroli wewnętrznej, pełniła funkcję organu zawiadującego zachowaniami w dziedzinie kultury fizycznej. Tym sposobem w omawianej wersji wychowania fizycznego pogodzone skrajny biologiczny racjonalizm z uwarunkowaniami społeczno-kulturowymi i nadano jej status logiczności i niesprzeczności z ustaleniami pedagogiki⁴³.

Trzecia wersja rezygnuje zatem z rozumienia wychowania fizycznego jako procesu „wychowania ciała czy wychowania poprzez ciało” („ciało na bodźce wychowawcze jest głuche i ślepe”) na rzecz formowania osobowości jednostki z myślą o ciele, zdrowiu i sprawności ruchowej. Ściśle wiąże się z wychowaniem człowieka do dbałości o jego strukturę somatyczną w wymiarze strukturalnym i funkcjonalnym. Kluczową w tym rolę odgrywa osobowość, którą rozumiemy jako strukturę częściowo uzależnioną od czynników genetycznych,

⁴³ H. Grabowski (1999), *Teoria fizycznej edukacji*, Warszawa: 14-67.

ale przede wszystkim kształtowaną w wyniku interakcji z konkretnym otoczeniem fizycznym i społeczno-kulturowym, przejawiającą się adekwatnie do okresu rozwojowego jednostki w uczuciach, myśleniu i zachowaniach, w tym przypadku, w dziedzinie kultury fizycznej⁴⁴.

Dążąc do ustalenia relacji występujących między otoczeniem społeczno-kulturowym a osobowością w historycznie zmieniających się teoriach wychowania fizycznego dochodzimy do przekonania, że rola osobowości ulegała systematycznej ewolucji w kierunku jej dowartościowania. Wersja biologiczna wychowania fizycznego była dziełem środowiska lekarskiego i opierała się na pewnych prawidłowościach racjonalnych, charakterystycznych dla nauk medyczno-przyrodniczych. Koncepcja ta w zasadzie nie zakładała bezpośredniego udziału osobowości w procesie wychowania fizycznego, ale jedynie *implicite* przy realizacji tzw. celów nieswoistych. Dominowało w niej zdroworoządkowe przekonanie, że jeśli jednostka uczestniczy w zabawach ruchowych, gra, ćwiczy, biega, skacze, dźwiga ciężary, to w wyniku tych działań doskonalą się, nabywa umiejętności, przyzwyczajenia i nawyki, czerpie przyjemności i ma większą skłonność do podejmowania aktywności ruchowej. W drugiej teorii wychowania fizycznego, a mianowicie teorii humanistycznej, kulturowej, czy raczej społeczno-kulturowej, osobowość uzyskała pozycję centralną, jako pewien rodzaj plastycznej struktury wewnętrznej jednostki, na rzecz formowania której toczy się od pierwszych aż do ostatnich chwil życia proces socjalizacji (pierwotnej, a następnie wtórnej) i, nieco inaczej patrząc na problem, inkulturacji jednostki, innymi słowy, wprowadzania jej w bogaty aksjologiczny świat kultury fizycznej. Wersja ta była dziełem społecznie i kulturologicznie zorientowanych teoretyków wychowania fizycznego, którzy, korzystając z ustaleń filozofów, a przede wszystkim socjologów, w tym Floriana Znanięckiego⁴⁵, interpretowali ten proces jako w pełni zdeteterminowany przez społeczeństwo i jego kulturę, z jej wartościami, normami i wzorami zachowań.

Trzecia teoria wychowania fizycznego została stworzona przez Macieja Demela, posiadającego kompetencje medyczne, humanistyczne oraz pedagogiczne. Mimo, iż autor tej koncepcji wyszedł od ustaleń charakterystycznych dla nauk medycznych, to szybko doszedł do przekonania, że przygotowanie jednostki do dbałości o zdrowie i sprawność fizyczną dokonuje się

⁴⁴ Z. Dziubiński (2011), *Socjalizacja do kultury fizycznej*. W: Z. Dziubiński, Z. Krawczyk [red.], *Socjologia kultury fizycznej*, Warszawa: 199-215.

⁴⁵ F. Znanięcki (1973) *Socjologia wychowania*, t. 2, Warszawa: 221-227. W pracy tej autor przedstawił następującą typologię wzorów fizycznych: higieniczny, eugeniczny, obyczajowo-estetyczny, hedonistyczny, utylitarny i sportowy.

w przestrzeni społeczno-kulturowej i polega na adekwatnym formowaniu osobowości pod kątem uczestnictwa w kulturze fizycznej. W tej koncepcji proces wychowania fizycznego, który toczy się równolegle z procesem fizycznego kształcenia, jest bezpośrednio ukierunkowany na osobowość jednostki. Wszystkie działania w tym procesie winny zmierzać do nadania takiego charakteru osobowości, aby ona, po zakończeniu procesu szkolnej edukacji fizycznej, w konsekwencji determinowała zachowania jednostki w dziedzinie kultury fizycznej, zapewniając jej, na drodze racjonalnego postępowania, najbardziej optymalne efekty w dziedzinie zdrowia, sprawności fizycznej, urody i radości z życia. Innymi słowy, aby dobrze ukształtowana osobowość pełniła rolę wewnętrznej struktury, która uczestnictwo w kulturze fizycznej uznaje za bezalternatywny sposób realizacji normy jednostkowej i społecznej, a wszelkiego rodzaju zaniechania w tym zakresie traktowała jako zboczenie z drogi, swoisty rodzaj dewiacji społecznej⁴⁶.

Po przedstawieniu historycznie uformowanych teorii wychowania fizycznego, spróbujmy obecnie dokonać bardziej precyzyjnego określenia społeczno-kulturowych uwarunkowań osobowości, która w konsekwencji jest zorientowana nie tylko na akceptację kultury fizycznej, ale na czynne w niej uczestnictwo, z aksjologicznym przekonaniem o potrzebie kreacji i rekreacji ciała dla pomyślności jednostkowej i społecznej człowieka.

Rozwój osobowości ukierunkowanej na kulturę fizyczną można rozpatrywać przynajmniej z trzech punktów widzenia, a mianowicie z perspektywy cech osobowości, systemu osobistych uwarunkowań psychologicznych i specyficznej tożsamości oraz motywów społecznych i kulturowych służących adaptacji. Zatem na rozwój prokulturowej osobowości (mamy na myśli osobowość ukierunkowaną na kulturę fizyczną) mają wpływ czynniki o charakterze genetycznym, psychologiczno-osobistym oraz społeczno-kulturowym. Jednak rozwój osobowości na trzech wymienionych poziomach nie przebiega według aksjomatycznej regularności, ale jest konsekwencją konwergencyjnych i dywersyfikacyjnych relacji między nimi.

Formowanie osobowości ukierunkowanej na kulturę fizyczną analizowane z perspektywy jej cech, przebiega na drodze ewolucyjnej i jest uwarunkowane przekazem genetycznym. W tym przypadku osobowość zachowuje dość dużą stabilność, bowiem cechy składające się na osobowość są dziedziczone na drodze biologicznego przekazu, a dokonujące się zmiany osobowości są konsekwencją procesów rozwojowych organizmu oraz oddziaływania

⁴⁶ Z. Dziubiński (2011), *Socialisation Into Physical Culture and the Limitations of It*. W: A. Kaźmierczak, A. Myszonek-Szymala, J. Kowalska [red.], *Paradygmaty współczesnej kultury fizycznej i zdrowotnej*, Łódź: 23-36.

środowiska społeczno-kulturowego. Osobowość analizowana przez pryzmat jej cech jest mało podatna na zmiany w wyniku oddziaływań środowiskowych, zatem ograniczone są też możliwości jej formowania w procesie socjalizacji czy uplanowanego wychowania fizycznego.

Kształtowanie osobowości ukierunkowanej na kulturę fizyczną analizowane z perspektywy pewnego systemu znaczeń lub tożsamości narracyjnej, wynika z bezpośredniej aktywności jednostki (podmiotowego „Ja”), zdolności formułowania sensu, wartości i celów, konstruowania znaczeń, transgresji, ale także dokonywania autorefleksji i nadawania sensu poszczególnym działaniom i całemu życiu. Proces ten toczy się pod znaczącym wpływem otoczenia społeczno-kulturowego. Sens, wartość i znaczenie kultury fizycznej wynikają z intencjonalnej aktywności jednostki, inspirowanej przez otaczającą rzeczywistość i modelowe, pożądane przez podmiot cele. W tym rozumieniu mamy do czynienia z szerokim polem możliwości kształtowania osobowości pod kątem kultury fizycznej. Z jednej strony na tak rozumianą osobowość mają wpływ czynniki nieintencjonalne, a więc czynniki, z którymi spotyka się jednostka na różnych etapach życia społecznego, z drugiej strony, może mieć wpływ zaplanowane i metodycznie uporządkowane oddziaływanie, ukierunkowane na rozwój prokulturowej osobowości (chodzi o kulturę fizyczną), rozwój, z którym mamy do czynienia w procesie edukacji fizycznej.

Rozwój osobowości ukierunkowanej na kulturę fizyczną analizowany z perspektywy określonego sposobu dostosowania się do wymogów życia społeczno-kulturowego jest zarówno konsekwencją doświadczeń w początkowych etapach życia i kształtowania się funkcji ego (używając psychoanalitycznej nomenklatury pojęciowej), ale także zdolności przystosowania się do życia w socjobiologicznym sensie. Może też polegać na internalizacji wiedzy lub na modelowaniu, zgodnie z założeniami psychologii poznawczej i teorii uczenia się⁴⁷. Osobowość może również, zgodnie z założeniami psychologii humanistycznej, podlegać procesom samoaktualizacji, u podstaw których tkwią określone jednostkowe motywy i cele, uformowane w wyniku oddziaływania czynników społeczno-kulturowych. Możemy powiedzieć, że rozwój tak rozumianej osobowości, nieco trywializując, jest konsekwencją obecności w jednostce określonych konstruktów poznawczych, w których kultura fizyczna zajmuje określone miejsce wśród potrzeb, motywów, wartości, postaw, czy innych zmiennych mających wpływ na zachowania. W tym przypadku, osobowość jawi się jako struktura w pełni plastyczna, podatna na oddziaływanie czynników społeczno-kulturowych, w tym zarówno czynników

⁴⁷ A. Bandura (1986), *Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory*, Englewood Cliffs.

nieintencjonalnych (pojawiających się w sposób niezamierzony), jak również intencjonalnych, celowo wywoływanych przez wychowawcę w procesie edukacji fizycznej, z myślą o osiągnięciu pewnego idealnego wzoru kultury fizycznej w człowieku. Tak ukształtowaną osobowość można również doskonalić, ale i ją zmieniać, w taki sposób, aby spełniała np. oczekiwania społeczne. Jednak trzeba też wiedzieć, że taki proces jest niezwykle złożony i nie zawsze się udaje, co dowodzą liczne badania empiryczne poświęcone procesowi resocjalizacji.

Na zakończenie tej części analizy warto powiedzieć, że, bez względu na omawiane teorie, wzrasta ogólne przekonanie, że osobowość w czasie ulega zmianie, a ważną rolę w tym procesie odgrywają, poza dziedzicznymi i psychologicznymi, czynniki o charakterze społeczno-kulturowym. Badacze zagadnienia dostrzegają też, że rozwój osobowości na trzech wcześniej omówionych poziomach uzależniony jest przede wszystkim od własnej inicjatywności podmiotu, od świadomego wysiłku na rzecz materializacji ważnych jednostkowych i społecznych wartości oraz celów. Dostrzegane są różnice międzyludzkie w zakresie konstruktów poznawczych, motywów i celów, ale także różnice o charakterze jakościowym w zakresie poszczególnych zmiennych.

Wartości i interesy w kontekście kultury fizycznej

Dotychczasowa analiza upoważnia nas do stwierdzenia, że osobowość jest jednym z podstawowych pojęć służących do opisanie i uzasadnienia historycznie zmiennych teorii wychowania fizycznego. Wykorzystanie pojęcia osobowości w teorii wychowania fizycznego pozwoliło na uczynienie z niej koncepcji spójnej logicznie i niesprzecznej z ustaleniami nauk humanistycznych i społecznych, a zwłaszcza socjologii i pedagogiki. Analiza pozwoliła także na ukazanie znaczenia czynników społeczno-kulturowych w formowaniu osobowości ukierunkowanej na kulturę fizyczną. Kształtowanie osobowości stanowi pierwszy etap procesu przygotowania do uczestnictwa w kulturze fizycznej. Drugim jest poznanie poszczególnych elementów osobowości, które determinują lub mają decydujący wpływ na praktykę społeczną w interesującej nas dziedzinie.

W dalszej analizie przyjmujemy perspektywę wyłącznie socjologiczną i koncentrujemy uwagę na dwóch ważnych elementach struktury osobowości, a mianowicie na wartościach i interesach. Spróbujemy ustalić, w jaki sposób wartości oraz interesy, które są często zbieżne, ale bywają także antynomiczne wobec siebie, wpływają na uczestnictwo w kulturze fizycznej. Uznajemy bowiem, że oba wymienione pojęcia są najbardziej istotne z punktu widzenia wyjaśnienia zależności

między osobowością a praktyką społeczną w interesującej nas dziedzinie, a ponadto są to pojęcia niezwykle znaczeniowo pojemne i zawierają w sobie *explicite* bądź *implicite* wiele innych elementów struktury osobowości.

Wartości, jak to bywa najczęściej w naukach społecznych, są pojęciem polisemicznym. W komunikacji potocznej, która się opiera na intuicjach językowych, rozumienie znaczenia tego pojęcia nie następuje problemów. Natomiast w analizach naukowych przypisuje się różne ich znaczenia w ramach określonych podejść teoretycznych. Klasyczną definicję wartości przedstawili William Thomas i Florian Znaniecki w pracy *Chłop polski w Europie i Ameryce*⁴⁸. Interesującej charakterystyki wartości dokonał Piotr Sztompka, który łącznie omawia wartości, rozumiane jako autoteliczne (immanentne) cele oraz normy kulturowe, rozumiane jako wartości instrumentalne. Pisze on, że „reguły, których przedmiotem są sposoby czy metody działania, środki stosowane do osiągnięcia celu, nazwiemy normami kulturowymi”. „Natomiast takie reguły, których przedmiotem są cele działania, nazwiemy wartościami kulturowymi. Mówią one, jakie cele są godne, słuszne, właściwe. Formułując to nieco inaczej: wartości wskazują, do czego ludzie powinni dążyć, a normy – jak powinni do tego dążyć”⁴⁹. Przykładem wartości charakterystycznych dla społeczeństw ponowoczesnych są, oprócz innych, dobre zdrowie, smukła sylwetka, estetyka ciała (uroda), sprawność fizyczna, cielesny hedonizm (w postaci ekstatycznych przeżyć w wymiarze kulinarnym, seksualnym i kinetycznym), sportowy sukces, emocjonujące widowisko sportowe itp. Jeśli sportowy sukces jest wartością-cel, wartością ostateczną, to wartościami-normami, wartościami instrumentalnymi są systematyczny i ciężki trening, dostosowana do potrzeb dieta, wstrzeźliwość nikotynowa i alkoholowa, dobrze zorganizowany wypoczynek itp., a więc działania, które są akceptowane przez społeczeństwo i środowisko sportowe. Wykorzystywanie wartości-norm nieakceptowanych przez otoczenie społeczne i sportowe, takich jak doping, przekupstwo, oszustwo, agresja i przemoc, określa się mianem dewiacji społecznych i sportowych.

Zatem aksjologiczna struktura osobowości stanowi swoiste kryterium orientacji działających ludzi wobec różnorodnych przedmiotów (materialnych, społecznych i symbolicznych). Tak rozumiane wartości funkcjonują jako pewne zasady, zgodnie z którymi jednostki dokonują wyboru spośród wielu możliwości⁵⁰. Wartości stanowią też moralne przekonania, którymi kierują

⁴⁸ M. Ziółkowski (2000), *Przemiany interesów i wartości społeczeństwa polskiego*, Poznań: 55.

⁴⁹ P. Sztompka (2002), *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków: 259.

⁵⁰ T. Parsons (1972), *Szkice z teorii socjologicznej*, Warszawa: 514 i n.

się ludzie dokonując wyboru i podejmując działania⁵¹. Wartości określają relację działającego podmiotu wobec różnorodnych elementów społeczeństwa i jego kultury. Wartość może być rozumiana jako zasada wyboru oraz sposób wartościowania różnorodnych przedmiotów, jako proces odniesienia się do nich lub jako sam przedmiot wartościowania z uwagi na ten proces.

Zatem możemy powiedzieć, że ulokowanie kultury fizycznej w osobowościowym systemie wartości ma decydujące znaczenie z punktu widzenia wyboru i działań w interesującej nas dziedzinie. Jeśli w osobowościowej hierarchii wartości, kultura fizyczna ulokowana jest nisko, to nie należy się spodziewać, aby jednostka podjęła działania praktyczne w omawianej dziedzinie. Innymi słowy, zamiast czynnego uczestnictwa w aktywności ruchowej (bieganie, gra w piłkę, pływanie, jazda na rowerze, fitness itp.) zajmie się majsterkowaniem, czytaniem książek, surfowaniem w Internecie, oglądaniem telewizji, spotka się z przyjaciółmi, będzie biernie wypoczywać. Zamiast uczestnictwa w wydarzeniu sportowym na stadionie czy w hali, pójdzie do kina lub teatru, na wystawę lub do muzeum, odwiedzi znajomych czy „świątynie konsumpcji”, jakimi są wielkie centra handlowe. Zamiast oglądania transmisji z igrzysk olimpijskich czy mistrzostw świata, wybierze oglądanie programów publicystycznych, filmów, programów rozrywkowych, przyrodniczych itp. Zamiast zapisać dziecko do sekcji sportowej, zapisze je na język angielski, do kółka biologicznego czy na modelarstwo. Zamiast przekazać wsparcie finansowe na rozwój kultury fizycznej, przekaże je na schronisko dla zwierząt, dom dziecka, Wielką Orkiestrę Świątecznej Pomocy itp. Podając powyższe przykłady w alternatywnej konstrukcji nie mieliśmy na celu obiektywnego wartościowania poszczególnych wyborów i działań, ale jedynie egzemplifikację konsekwencji związanych z niskim ulokowaniem kultury fizycznej w osobowościowym systemie wartości. Aberracją byłoby potępienie nauki języka angielskiego, wyjścia do teatru, oglądanie filmów w telewizji czy finansowe wspieranie potrzebujących pomocy.

Inaczej wyglądają wybory i podejmowane działania, gdy kultura fizyczna ulokowana jest wysoko w osobowościowym systemie wartości. Wtedy jest bardzo duże prawdopodobieństwo, że działania w interesującej nas dziedzinie będą podejmowane częściej i z większą motywacją, stosownie do pozycji kultury fizycznej w osobowościowym systemie.

Wcześniej mówiliśmy o osobowości podstawowej, która stanowi część powiązanych ze sobą elementów osobowości charakterystycznych dla danego społeczeństwa i jego kultury. Jeśli kultura fizyczna zajmuje wysokie miejsce w społecznej aksjologii, to z dużym prawdopodobieństwem takie też usytuowanie ma w osobowościach poszczególnych ludzi. Jeśli w owej społecznej

⁵¹ J.L. Spates (1983), *The Sociology of Values*, „Annual Review of Sociology”, 9: 28.

aksjologii należy do grona podstawowych wartości, jeśli godziwe środki jej realizacji są podzielane przez członków społeczeństwa, to mamy do czynienia z sytuacją, w której kultura fizyczna znajduje się, jak to określił Parsons, „w idealnym, nadrzędnym wzorze wartości”⁵².

Spółeczeństwo demokratyczne ma charakter pluralistyczny, zatem i ekspresja w dziedzinie kultury fizycznej ma charakter mocno zróżnicowany. Dotyczy to zarówno częstotliwości uczestnictwa w niej, ale także form organizacyjnych oraz ruchowych. Jednak zróżnicowanie indywidualnego i zbiorowego ulokowania kultury fizycznej rzadko wykracza poza ramy systemu wartości określonego przez społeczeństwo.

Należy jednak zwrócić uwagę, że nie ma nigdy prostej i bezalternatywnej zależności między osobowościowym systemem wartości a działaniami jednostki, jej praktyką społeczną. Zwrócił już na to uwagę Owidiusz, który pisał: „widzę rzeczy lepsze i pochwalam je, podążam jednak za gorszymi”⁵³. Kwestię owego rozdarcia, polegającego na tym, że nie zawsze człowiek robi to, co według niego robić powinien, podjął Stanisław Ossowski, który wyodrębnił wartości emocjonalne i nazwał je odczuwanymi oraz wartości przedmioty, które uznajemy za obiektywnie wartościowe, które nazwał uznawanymi⁵⁴. Z powyższego wynika, że możliwy jest konflikt między wartościami, które, jak nam się wydaje, powinniśmy cenić, a wartościami, które są naprawdę nam bliskie. Możemy na przykład lubić oglądanie meczów ulubionej drużyny, ale chodzimy do teatru i filharmonii, bo nie wypada nie respektować wzorów kulturowych własnej grupy społecznej. Możemy cenić czynne uczestnictwo w sporcie, ale sami nie przejawiamy tego typu zachowań, jeśli nie skłaniają nas do tego oczekiwania naszego najbliższego otoczenia społecznego. Ze wszystkich badań empirycznych prowadzonych w społeczeństwie polskim wynika, że uznanie potrzeby uczestnictwa w aktywnych formach kultury fizycznej jest powszechne, co jednak nie przejawia się w powszechnej praktyce społecznej, która byłaby dyktowana uznawanymi wartościami, choć w ostatnich latach w społeczeństwie polskim „rozwarłość nożyc” między uznawaniem potrzeby uczestnictwa w kulturze fizycznej a faktycznym w niej uczestnictwem wyraźnie uległa zmniejszeniu⁵⁵.

Wysoka pozycja kultury fizycznej w osobowościowym systemie wartości jest gwarantem w niej uczestnictwa. Jednak stwierdzenie to, jak w naukach społecznych, ma charakter probabilistyczny. Oznacza to, że nie zawsze

⁵² T. Parsons (1972), dz. cyt.: 514.

⁵³ Owidiusz (1638), *Księgi Methamophoseon, to jest Przemian*, Kraków: VII, 20-21.

⁵⁴ S. Ossowski (1967), *Z zagadnień psychologii społecznej. Dzieła*, t. 3, Warszawa: 73.

⁵⁵ *Aktywność fizyczna Polaków. Badania CBOS* (2013), Warszawa, http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2013/ K_129_13 (dostęp: 15.02.2017).

wskazana zależność występuje. Bowiem na zachowania jednostkowe i zbiorowe w omawianej dziedzinie istotny wpływ mają uwarunkowania społeczno-demograficzne i kulturowe (płeć, wiek, stan zdrowia, zamożność, wykształcenie, miejsce zamieszkania, zawód i charakter wykonywanej pracy, prestiż społeczny oraz charakter kultury).

Do dalszej analizy interesującego nas zagadnienia wykorzystamy pojęcie interesu, które w naukach społecznych jest częściej używane niż pojęcie wartości. Pojęcie to, jako kategoria analityczna, zostało wprowadzone do literatury przedmiotu za sprawą Karola Marksa. W jego rozumieniu, interes ma charakter klasowy i polega na maksymalizacji przywilejów ekonomicznych i politycznych przez jedną klasę, kosztem klasy drugiej. Pojęciem interesu zajmował się również włoski socjolog i ekonomista, Vilfredo Pareto, który w swej typologii wyodrębnił interes obiektywny i subiektywny⁵⁶. Włodzimierz Wesołowski wyodrębnia trzy podstawowe ujęcia teoretyczne interesów społecznych. Pierwsze z nich to ujęcia liberalne, według którego interesy są produktem jednostkowej percepcji rzeczywistości, mają charakter historycznie zmienny i są zróżnicowane. Drugie, to ujęcia strukturalistyczne, według którego interesy *de facto* sprowadzają się do interesów klasowych w rozumieniu Marksowskim i powodują nieustanny konflikt i walkę klas. Trzecie, kulturologiczne, wywodzące się z Weberowskich założeń teoretycznych, wiąże interesy z instrumentalnymi zachowaniami mającymi na celu egzystencję i wysoki poziom życia, ale także z przekonaniami, tradycją, obyczajami i ideologiami, które w konsekwencji nadają sens praktyce społecznej⁵⁷.

Zatem interes oznacza pewnego rodzaju stan, osiągnięcie którego jest w jakiś sposób korzystne. Tak rozumiany interes może wynikać z jednostkowej struktury osobowości, mieć charakter indywidualny, ale też może mieć zakorzenienie w osobowościach (podstawowych i modalnych) członków zbiorowości i mieć charakter grupowy. Innymi słowy, używając terminologii Pareto, interes może mieć charakter subiektywny bądź obiektywny. Interes indywidualny dotyczy konkretnego człowieka. Podejmuję decyzję o zmianie klubu piłkarskiego, bowiem chcę więcej zarabiać i mieć lepsze warunki do dalszego sportowego rozwoju. Interes grupowy polega na tym, że osiągnięcie jakiegoś stanu rzeczy jest korzystne dla określonej grupy ludzi. Zdobywanie Pucharu UEFA Champions League przez Bayern Monachium jest korzystne dla zawodników, trenerów, całego sztabu szkoleniowego, działaczy, kibiców oraz społeczeństwa niemieckiego.

⁵⁶ V. Pareto (1994), *Uczucia i działania. Fragmenty socjologiczne*, Warszawa: 215 i n.

⁵⁷ W. Wesołowski (1995), *Niszczanie i tworzenie interesów w procesie systemowej transformacji*, „Kultura i Społeczeństwo”, 2: 5.

Zdarza się nierzadko, że interes jednostkowy jest w konflikcie z interesem grupowym. Przykładowo, interesem obiektywnym dla sportowca jest rezygnacja ze stosowania używek i prowadzenia rozwiązłego życia, bowiem w ten sposób zaprzepaści szansę pełnego rozwinięcia swojego potencjału sportowego. George Best był jednym z najbardziej utalentowanych piłkarzy w historii Manchesteru United. Był zakochany w piłce, ale jeszcze bardziej w zabawie, alkoholu i kobietach. Wielki piłkarz, który nie rozwinął w pełni swojego talentu, nie tylko przedwcześnie zakończył karierę sportową, ale także swoje życie. Oczywiście najlepszą sytuacją jest taka, gdy osobowościowe interesy (indywidualne i subiektywne) pokrywają się czy są zbieżne z interesami grupowymi (obiektywnymi).

Interesy indywidualne i subiektywne kształtują się w osobowościach ludzi w wyniku ich doświadczenia życiowego i oddziaływania czynników społeczno-kulturowych. Jednostka stara się zdefiniować swoją sytuację i określić, co jest dla niej najbardziej korzystne. Doświadczenia życiowe prowadzą do takiego uformowania osobowości, że człowiek wie, co jest dla niego dobre i za pomocą jakich strategii zachowań te cele osiągnąć. Brak możliwości ich osiągnięcia odczuwany jest jako deprywacja.

Trzeba również zaznaczyć, że interesy obiektywne i subiektywne są przedmiotem wielu kontrowersji w naukach społecznych. Trudno jest utrzymać tezę o istnieniu jakiegoś absolutnego, obiektywnego interesu jednostkowego czy grupowego. Nawet jeśli przyjmiemy, że interes obiektywny, optimum korzyści, może być zdefiniowany według racjonalnych kryteriów zewnętrznych, to on musi być zrelatywizowany wobec istniejącego kontekstu społecznego. Gdy okoliczności społeczno-kulturowe ulegają zmianie, to także ulega zmianie to optimum korzyści. Przykładowo, w gospodarce nakazowo-rozdzielczej celem klubu sportowego było korzystne jego ulokowanie w centralnym planie rozwoju sportu i uzyskanie stosownego finansowania, natomiast w gospodarce liberalnej uzyskanie przewagi nad konkurencją na wolnym rynku. Na interes obiektywny ma także wpływ rozwój nauki i nowoczesnych technologii, co również często powoduje zmianę interesów. Dlatego też, zdając sobie sprawę z zawłości problemu, Marek Ziółkowski wprowadził pojęcie częściowego interesu obiektywnego, które rozumie jako interes obiektywny określony na podstawie maksimum wiedzy na określonym etapie historycznego rozwoju⁵⁸.

Na podstawie przeprowadzonych analiz możemy stwierdzić, że ukształtowane w osobowości interesy, na skutek doświadczeń życiowych i oddziaływania otoczenia społeczno-kulturowego, mają zasadniczy wpływ na

⁵⁸ E. Wnuk-Lipiński (2008), *Socjologia życia publicznego*, Warszawa: 186; M. Ziółkowski (2000), dz. cyt.: 62.

zachowania jednostek w dziedzinie kultury fizycznej. W społeczeństwach demokratycznych mamy do czynienia z pluralizmem interesów w dziedzinie kultury fizycznej, ale także z dywersyfikacją w zakresie sposobów ich realizacji. Przykładowo, korzyści-cele uczestnictwa w sporcie mogą być związane ze sławą, bogactwem, medialnością, prestiżem społecznym itp., ale także mogą być różne sposoby ich realizacji, poprzez wybór określonej dyscypliny czy przynależności klubowej. Uczestnictwo w sporcie powszechnym może być motywowane interesem zdrowotnym, sprawnościowym, profilaktycznym, towarzyskim, prestiżowym, estetycznym, hedonistycznym, utylitarnym, a sposobów ich realizacji nie sposób skatalogować.

Na zakończenie powyższej analizy warto powiedzieć, że zarówno hierarchia wartości jak i interesy konstruujące osobowość jednostkową i społeczną stanowią wyznaczniki działań aktorów jednostkowych i zbiorowych w przestrzeni tej dziedziny życia, jaką jest kultura fizyczna. Z jednej strony można powiedzieć, że wartości i interesy, ściśle powiązane z doświadczeniem i kontekstem społeczno-kulturowym, determinują zachowania jednostek i zbiorowości w dziedzinie kultury fizycznej, z drugiej strony jednak należy zdawać sobie sprawę z tego, że na zachowania ludzi w interesującej nas dziedzinie życia ma wpływ wiele innych czynników o charakterze społeczno-demograficznym i cywilizacyjno-kulturowym. Przykładowo, brak zaspokojenia podstawowych potrzeb egzystencjalnych (pożywienia, bezpieczeństwa, miejsca do snu i wypoczynku), niska pozycja społeczna „na drabinie” wykształcenia, zamożności, dostępu do władzy, prestiżu społecznego, zawodu i wykonywanej pracy, antysportowa kultura i kontrola społeczna, dla której normą jest brak czynnego uczestnictwa w kulturze fizycznej, mają wpływ na rezygnację z uczestnictwa w kulturze fizycznej.

Podsumowanie

Zidentyfikowanie najważniejszych zmiennych i mechanizmów mających wpływ na kształtowanie osobowości zorientowanej na uczestnictwo w kulturze fizycznej oraz ukazanie tych elementów struktury osobowości, które w największym zakresie determinują zachowania ukierunkowane na uczestnictwo w omawianej dziedzinie, nastrocza wiele problemów logicznej, metodologicznej i teoretycznej natury. Wynikają one z jednej strony z faktu, że osobowość należy do najmniej jednoznacznych, a jednocześnie tajemniczych i słabo rozpoznanych pojęć zarówno w psychologii, antropologii jak i socjologii. Gdy próbujemy wnikać w naszą wewnętrzną strukturę, to szybko okazuje się, że nie mamy tam stałych punktów oparcia i trudno nam ustalić, jacy tam we wnętrzu jesteśmy oraz dlaczego akurat tacy. Z drugiej strony,

nie ma zgodności wśród badaczy, jaki wpływ na osobowość mają czynniki genetyczne, osobnicze oraz społeczno-kulturowe, ale także, jakie są między nimi zależności. Nie ma też ustalonych jednoznacznych prawidłowości dotyczących zależności między osobowością a zachowaniami społecznymi.

Niezależnie od występujących trudności, na podstawie badań psychologów, antropologów, a przede wszystkim socjologów, ustaliliśmy, że osobowość odgrywa niezwykle ważną rolę jako kategoria opisowa i wyjaśniająca zjawiska i procesy zachodzące na gruncie kultury fizycznej. Jej konstytucja nie jest wyłącznie konsekwencją pewnych determinacji natury biologicznej (genetycznej), ale przede wszystkim jest strukturą plastyczną i podatną na formowanie pod wpływem czynników osobowych, a nade wszystko społecznych i kulturowych. Ustalenie to uzasadnia sens procesu fizycznej edukacji, która polega, niezależnie od równoległego procesu kształcenia ciała, na takim formowaniu osobowości, poprzez oddziaływanie siłami społecznymi, aby była ona zdolna do kierowania działaniami jednostki w dziedzinie kultury fizycznej. Chodzi mianowicie o takie jej uformowanie, aby stanowiła ona centralną strukturę sprawującą nieformalną i wewnętrzną kontrolę społeczną.

Zachowania jednostki w dziedzinie kultury fizycznej są w znaczącym stopniu uzależnione od osobowości. Osobowość antynomicznie uformowana względem kultury fizycznej będzie powodowała brak zainteresowania jednostki uczestnictwem w omawianej dziedzinie, natomiast, w sytuacji odwrotnej, kiedy osobowość będzie zorientowana na kulturę fizyczną, to uczestnictwo to będzie zdecydowanie bardziej prawdopodobne. Jednym z ważniejszych elementów osobowości mających wpływ na uczestnictwo jest system wartości-celów. Bowiem to one ukierunkowują jednostkę i skłaniają ją do podejmowania określonych działań w dziedzinie kultury fizycznej. Brak lub marginalizacja w osobowości wartości kultury fizycznej niechybnie prowadzi do ograniczenia lub rezygnacji z uczestnictwa w niej. Drugim niezwykle ważnym elementem osobowości jest interes. Z ustaleń badawczych wynika, że jego rola w podejmowaniu działań jednostki w dziedzinie kultury fizycznej jest niezwykle istotna. Bowiem nic człowieka nie motywuje do działania tak, jak świadomość osiągnięcia przez to działanie konkretnych korzyści. Chodzi zatem o takie uformowanie osobowości, aby jednostka dostrzegała zależności występujące między uczestnictwem w kulturze fizycznej a konkretnymi korzyściami. Korzyści te mogą być bardzo zróżnicowane i dotyczyć dobrego zdrowia, sprawności fizycznej, estetycznego wyglądu, przyjemności czerpanej z ruchu, prestiżu społecznego, a w sporcie profesjonalnym, korzyści te mogą dotyczyć sławy, zamożności, uznania społecznego itp.

Dokonując analizy dotychczasowych ustaleń badaczy i próbując wykryć pewne prawidłowości, dochodzimy do przekonania, że jest to zadanie

niezwykle skomplikowane. Nie tylko chodzi o wskazane wcześniej trudności, ale także o to, że na formowanie się osobowości ma wpływ wiele czynników przyrodniczych, osobistych, ale także społeczno-kulturowych. Podobna jest sytuacja z określaniem prawidłowości między osobowością a działaniami jednostki w dziedzinie kultury fizycznej. Ustalenie tych zależności utrudnia fakt, jak zresztą w ustalaniu większości zależności w naukach społecznych, że w każdej sytuacji występuje wiele uwarunkowań i ogromna liczba zmiennych zakłócających. Potraktujmy zatem niniejsze analizy i ustalenia jedynie jako niekompletną i niewyczerpującą próbę przybliżenia się do, jeśli to w ogóle możliwe, pełnego rozwiązania sformułowanego problemu.